

O SUSTAVU POLITIČKOG TERORA U HRVATSKOJ IZMEĐU DVAJU SVJETSKIH RATOVA

Politički odnosi u Kraljevstvu/Kraljevini SHS, odnosno Kraljevini Jugoslaviji u razdoblju između dvaju svjetskih ratova, u mnogome su bili obilježeni političkim terorom. Posebice je teror bio primijenjivan u Hrvatskoj gdje je oporba uspostavljenom karadorđevićevskom ustroju bila najorganiziranija i najizrazitija. Vladajuće strukture na čelu s karadorđevićevskim dvorom upravljale su državom snagom sile, a ne snagom prava, pa čak i kad je izglasan ustav i kad su doneseni brojni zakoni. No, i zakoni su učvršćivali i omogućavali takav način vladavine, pa su represije prema svakoj oporbenoj političkoj ili drugoj opciji, organizaciji i akciji, u najvećem dijelu ovog razdoblja, bile na području Hrvatske svakodnevna pojava.

Uvod

U Hrvatskoj, dijelu Kraljevstva (Kraljevine) SHS, odnosno Kraljevine Jugoslavije, od uspostave te države početkom prosinca 1918. pa gotovo do njezina konca 1941., a osobito u vrijeme vladavine regenta, a zatim i kralja Aleksandra I. Karadorđevića, do njegove smrti u listopadu 1934. kao i u prvim mjesecima nakon nje, vladalo se u mnogome silom. Razrađen je i održavan sustav terora protiv svake opozicijske djelatnosti i organizacije, ali i istaknutih i manje poznatih izražavatelja nezadovoljstva spram uspostavljenog karadorđevićevskog načina vladanja.¹ Teror je došao do izražaja u svim ili gotovo svim oblicima društvenih poslova - od uspostave administracije uz pomoć organa vlasti (vojske, žandarmerije, sudstva), parlamentarnog odlučivanja, skupštinskih i drugih - gradskih, oblasnih i općinskih izbora, izvršavanja vojne obveze, odnosa organa vlasti s građanima, do gušenja oporbenih opcija, organizacija i djelatnosti bez obzira o kojoj i kakvoj se oporbenoj aktivnosti radilo. Političkim terorom bio je u mnogome obilježen i svakodnevni život ne samo opozicijskih političara svih vrsta, ranga i opcija, nego i običnih ljudi, prvenstveno seljaštva kao najbrojnijeg dijela stanovništva, ali i drugih slojeva, pripadnika građanstva i radništva. Stradavali su muškarci svih uzrasta od djece do staraca, ali i žene - majke, sestre, kćeri, supruge tih stradalnika, kao i druge žene koje su same prosvjedovale ili bile uključene u opozicijske akcije.

Doduše, političkim atentatima, ili pokušajima atentata, pokatkad su bili izvrgnuti i predstavnici karadorđevićevske vlasti od regenta, odnosno kralja do ministara ili državnih činovnika. U obračunima s opozicionarima pokatkad su ubijeni žandari i policajci. Bio je to svojevrsni odgovor na teror režima. Međutim, uvijek je bio brzo i oštro, gotovo uvijek brutalno, sankcioniran.

Iako su formalno postojali zakonski propisi, koji su, doduše, u početku Kraljevstva/Kraljevine SHS obznanjeni vladinim ili regentovim odlukama, a zatim nakon Vidovdanskog ustava 1921. razrađeni i češće donošeni u državnoj skupštini, u državi je vladalo pravo sile, a ne snaga prava; pravo dinastije Karadorđevića i velikosrpskih struktura, koje su bile njihovo uporište, bilo je jače od volje i prava najvećeg dijela stanovnika, seljaštva, radništva i građanskih slojeva Kraljevine SHS/Jugoslavije. Potčinjavanju velikosrpskim interesima bili su izloženi i narodi čije se ime nalazilo u nazivu države prvih deset godina njezina postojanja - Hrvati i Slovenci, a da se o drugim narodima i narodnostima

uopće i ne govori. Hrvatska i Slovenija, iako su bile konstitutivni dio nove države, a da se o ostalim područjima i ne govori, podvrgnute su centralizaciji i unitarizaciji na karadorđevićevski način. Centralne beogradske vlade, nositelji kojih su uglavnom bile srbijske političke stranke, a smijenjivale su se u vlasti po volji i odlukama glavnoga političkog arbitra u državi regenta, a zatim i kralja Aleksandra I. Karadorđevića, određivale su unutarnju organizaciju državne uprave, ali i razvoj gospodarskoga i kulturnog života kraljevine. Provodile su politiku potčinjavanja u političkomu, gospodarskom i kulturnom pogledu svih nesrpskih naroda, a istaknuto mjesto u tom procesu imali su Hrvatska i Hrvati, iako ni drugi nisu bili pošteđeni.

U Hrvatskoj, gdje je otpor karadorđevićevskom načinu vladanja bio najorganiziraniji, i po tome najizrazitiji, teror je bio naličje političkog života i djelovanja svih oporbenih organizacija ili pojedinaca, bez obzira na to što su vladajuće strukture, uoči donošenja ustava, a pogotovo u vrijeme vidovdanskog parlamentarizma, prividno pokušavale održati u javnosti spremnost za pregovore i dogovore s vodstvima nacionalnih stranaka, kao npr. s Hrvatskom zajednicom, a zatim i s Hrvatskom republikanskom seljačkom strankom. U vrijeme osobne samovlade kralja Aleksandra I. Karadorđevića, od početka 1929. do njegove smrti u jesen 1934., gubi se i taj privid i teror uvelike postaje i lice i naličje političkog života. Neznatne promjene dogodile su se uoči petosvibanjskih parlamentarnih izbora 1935., kad je ipak i opozicionim strankama dopušteno da izidu s programom i kandidatima za zastupnike u državnoj skupštini u Beogradu. Nakon toga stege diktature u nekoliko popuštaju, pa dvor na čelu s princem Pavlom odgovara na zahtjeve najjače hrvatske političke organizacije - Hrvatske seljačke stranke; rezultat je sporazum Cvetković-Maćek potkraj kolovoza 1939. Uspostavljena je Banovina Hrvatska, određen je njezin teritorij i djelokrug poslova, ali političke se represije nastavljaju prema radikalnoj oporbi kakvi su bili članovi i pristaše Hrvatske stranke prava ili članovi i pristaše Komunističke partije Jugoslavije (od 1937. Komunističke partije Hrvatske), a i prema drugim oblicima ili pojavama nezadovoljstva. Bez obzira na te pomake politički odnosi u Kraljevini Jugoslaviji, a i ne samo oni, u mnogome su obilježeni represijom protiv svakog oblika opozicijske organizacije i akcije.² Ovaj prilog ima zadaću naznačavanja glavnih obilježja sustava političkog terora, koji je razvijan i dopunjavan od početaka do kraja postojanja Kraljevstva/Kraljevine SHS, Kraljevine Jugoslavije, bez obzira na kraća razdoblja popuštanja stega. To znači da je naslovljena tema još uvijek nedovoljno istražena i da zahtijeva daljnja proučavanja da bi se mogla u svoj svojoj složenosti iscrpno obraditi.

1.

Karadorđevićevska centralizacija i unitarizam na području Hrvatske počeli su gotovo odmah nakon 1. prosinca 1918. sa skućavanjem, pa zatim i ukidanjem, doduše ograničene autonomnosti, kakvu je Hrvatska imala u Austro-Ugarskoj Monarhiji. Tijekom vremena centralizam i unitarizam došli su do punog izražaja na svim poljima društvenog života. U prvim danima nove države - Kraljevstva/Kraljevine SHS, vlasti su otvoreno pokazale da će provesti centralistički i unitaristički državni ustroj bez mogućnosti prigovora. Ubrzano su, najprije umanjeni uloga i mjesto u političkom životu Hrvatske, a zatim i ukinuti - tradicionalna banska čast u Hrvatskoj i Slavoniji (ban je imao ulogu pot-

kralja), Zemaljske vlade u Zagrebu i Splitu (koje su bile podijeljene po odjelima - resorima od bogoštovlja i nastave do unutarnjih poslova), a potkraj 1920., raspušten je regentovom odlukom i Hrvatski sabor, doduše gotovo istodobno s ukidanjem parlamenata u drugim dijelovima nove države, pa i u Srbiji. ali prije nego je Ustavotvorna skupština utvrdila izglasavanjem novi državni ustroj. Slijedom tih poteza regenta Aleksandra i centralne vlade u Beogradu najprije je ograničeno, a zatim i zabranjivano, pa često i kažnjavano, isticanje hrvatske trobojnice i "šahovnice", bitnih elemenata hrvatske zastave i grba. Do izglasavanja centralističkoga i unitarističkog Vidovdanskog ustava 28. lipnja 1921. (donesenog nakon brojnih manipulacija i kupovanja glasova, s vrlo malenim brojem glasova zastupnika Hrvata - bez obzira na političke opcije) hrvatska trobojnica mogla se isticati prigodom državnih i drugih blagdana, a nakon toga upotreba trobojnice se ograničavala, pa i zabranjivala, a osobito u vrijeme otvorene kraljeve diktature. Tek nakon petosvibanjskih izbora 1935. vlasti su popustile u sprečavanju isticanja hrvatskih zastava, ali su i dalje nadzirale njihovo postavljanje. Ipak, u Banovini Hrvatskoj, tj. od kolovoza 1939. hrvatska se trobojnica mogla isticati, ali uz državne zastavu.

Provedeno je to čestim smjenjivanjem s banske časti osoba koje nisu ili koje nisu dovoljno bile po volji regenta i vladajućih struktura, smanjivanjem djelokruga rada Zemaljskih vlada, stvaranjem potpune ovisnosti o naredbama iz Beograda i formiranjem Pokrajinskih uprava u Zagrebu i Splitu, te postavljanjem kraljevskih namjesnika, poslušnika vladajućih struktura. Osobito je u hrvatskoj političkoj javnosti izazivalo revolt odgađanje saziva Hrvatskog sabora, a zatim i ukidanje Sabora na temelju regentova ukaza. Nakon toga, a poslije izglasavanja Vidovdanskog ustava, koji je ozakonio unitarizam i centralizam, uredbom o podjeli države na oblasti iz 1922., Hrvatska je podijeljena u šest oblasti na čelu kojih su bili veliki župani, ljudi potpuno ovisni o vladajućim političkim strukturama, pa zbog toga podložni stalnom otpuštanju i smjenivanju. Hrvatska je tako od 1922. do početka 1925., kad je teritorijalno i u praktičnoj administrativnoj podjeli razdijeljena u spomenutih šest oblasti zapravo dezintegrirana, teritorijalno razdijeljena ovisno o volji i interesima centralne vlasti.³

Podjela države na banovine u jesen 1929. bila je samo nastavak započetog: centralizacija i u novom obliku bila je demonstriranje neprikosnovene kraljeve volje. U praksi je provedena po Zakonu o nazivu i podjeli Kraljevine na upravna područja od 3. listopada 1929. Novi oblici centralizacije isto kao i oni na početku karadorđevićevske kraljevine izazivali su nezadovoljstvo hrvatskih opozicijskih političkih stranaka i drugih zainteresiranih nacionalnih krugova, ali teror diktature nije dopuštao njegovo izražavanje. Podjela Hrvatske na Savsku (sa sjedištem u Zagrebu) i Primorsku (sa sjedištem u Splitu) banovinu zadržala se uz neke manje izmjene 1931. u opsegu njihova teritorija do sporazuma Cvetković-Maček 26. kolovoza 1939., nekoliko dana prije početka Drugoga svjetskog rata. Tada je uspostavljena Banovina Hrvatska u koju su ušle Savska banovina i Primorska banovina, a u Banovinu su uključeni i kotarevi Dubrovnik, Šid, Ilok, Brčko, Gradačac, Derventa, Travnik i Fojnica.⁴ Međutim, uspostava Banovine Hrvatske, iako je označila promjene u položaju Hrvatske u sklopu Kraljevine Jugoslavije, ipak je došla gotovo pred kraj te države, pa i nije mogla imati povoljne posljedice nove administrativne podjele države.

Centralizacija državne administracije imala je za cilj i za posljedicu - skućivanje gospodarskog razvoja i pojaćanu eksploataciju hrvatskih privrednih resursa - od nepovoljne zamjene austrougarskog novca - krune u dinar, putem većih poreza i trošarina nego što se to plaćalo u Srbiji (u Vojvodini i Sloveniji plaćali su se još viši porezi nego u Hrvatskoj, ali se u Sloveniji prikupljeni porez trošio uglavnom na njezine potrebe), do državne upletenosti u poslovanje hrvatskih banaka (Zagreb je prvih deset godina postojanja Kraljevstva/Kraljevine SHS bio središte financijskog kapitala u državi) i njihova sloma u vrijeme velike svjetske krize koja se u Kraljevini Jugoslaviji razbukovala tijekom 1930. i trajala do kraja 1934. godine.⁵

Centralizacija i unitarizam imali su posljedice i u samosvojnem razvoju hrvatske kulture, prosvjete i znanosti, iako ga, kao i gospodarski razvoj nisu mogli do kraja sprijećiti. Vidjelo se to npr. po upotrebi ćirilice kao državnog pisma u odnosima s graćanstvom (pozivi za vojnu vježbu ili novaćenje pisani su ćirilicom, formulari za plaćanje poreza bili su pisani ćirilskim pismom, itd.), a ne samo između državnih institucija (pogotovo dopisi iz Beograda upućeni nižim organima), u formuliranju nastavnih programa - posebice povijesti i vjeronauka - koji su bili sastavljani tako da odgovaraju državnoj politici, odnosno pravoslavnoj crkvi, kao državnoj crkvi, u pokušajima da se ogranići razvoj sveučilišta u Hrvatskoj - takav je bio pokušaj da se Medicinski fakultet u Zagrebu osnovan 1919. nakon ćetdesetgodišnjeg skupljanja novca u Hrvatskoj za njegovo podizanje prebaci u Beograd, itd. ⁶

2.

Sve se to ponajprije provodilo posredstvom upravnih organa, ali posebice i represivnih organa vlasti, ponajviše žandarmerije. Važnu ulogu u tom imala je i vojska, osobito prvih godina Kraljevstva/Kraljevine SHS. U tom smislu djelovali su i policija - osobito u gradovima, i dakako, sudstvo. Ti su organi vlasti uredovali u svim odnosima državne administracije i stanovništva, pokušavajući ugušiti svaku pojavu izražavanja nezadovoljstva. Najprije i masovno stradalo je hrvatsko seljaštvo, kao najbrojniji dio stanovništva. Kraljevska vojska, a zatim i žandarmerija istupale su protiv seljaštva u vrijeme seljaćkih nemira već potkraj 1918. i u 1919. godini, potaknutih neriješenim i nerješanim pitanjem agrarne reforme. Osobito su se istaknule brutalnošću u vrijeme gušenja velike seljaćke bune u sjeverozapadnoj Hrvatskoj u rujnu 1920., ugušene u krvi, batinama i osudama stotina seljaka na dulje i kraće vrijeme zatvora, stroga zatvora ili robije. A buna je buknila ponajviše zbog nasilna uvođenja normi iz srbijanskog zakona o izvršenju vojne obveze, od novaćenja, rezervne vojne obveze i opskrbe vojne komore. Seljaci su ponajviše samoinicijativno, ali i potaknuti od Hrvatske pućke seljaćke stranke i povratnika-komunista iz Sovjetske Rusije, odnosno pripadnika novoosnovane Socijalistićke radnićke partije Jugoslavije (komunista), tražili promjenu odnosa vlasti prema rješnju njihovih aktualnih i akutnih problema, od agrarne reforme do izvršenja vojne obveze. Međutim, te zahtjeve za promjenama karadorćevićevske vlasti nisu htjele ni saslušati, a kamo li ispuniti. Represije organa vlasti primjenjivane su prema seljacima i u brojnim drugim prigodama, od uzvika za republiku, za Stjepana Radića, do verbalnog delikta, do "uvrede Velićanstva" (pod kojom se podrazumijevala i uvreda države), koja je ocjenjivana težim zloćinom nakon donošenja Vidovdanskog ustava, ili izbjegavanja bilo koje vr-

ste vojne obveze; obračuni su završavali fizičkim i psihičkim maltretiranjem, a često i duljim ili kraćim kaznama zatvora ili stroga zatvora, pa i robije. Zbog neizvršenja ili odgađanja vojne obveze po hrvatskim selima žandarmerija je u suradnji s vojskom organizirala "četovanja", koja su morali plaćati sami seljaci, s namjerom da pohvata vojne obveznike; u takvim je prilikama dolazilo i do ubojstava i teških ranjavanja na jednoj i drugoj strani, ali seljaci su stradavali u znatno više.

Stradavali su muškarci, ali i žene, od najranije dobi do starosti; žene su šikanirane kao srodnice - majke, sestre, kćeri, supruge neposlušnika ili opozicionara, ali i zbog vlastitih riječi ili djela koje su organi vlasti ocijenili neprijateljskim. Tako su žene, koje (s manjim iznimkama) nisu imale niti pravo glasanja, u politiku ulazile kao žrtve.

Žandarmerija, poluvojna organizacija, osnovana 1919., brutalno je istupala u cijelom razdoblju o kojem je ovdje riječ, a naročito žestoko u razdoblju od 1919. do 1925. i zatim od 1929. do kraja 1935. I u godinama koje su slijedile postupci žandarmerije u mnogome su bili obilježeni nasiljem. Hrvatsko je seljaštvo takvim mjerama trebalo biti upokoreno; nakon 1925. sve do izbora 1935. selo je uglavnom bilo mirno, ali je i dalje ostalo buntovno.⁷

3.

Politički teror u mnogome je obilježio predizbornu, izbornu i poslijeizbornu aktivnost. Dok su gradski, općinski i skupštinski izbori 1920. prošli uglavnom mirno, zbog rezultata koje organi vlasti nisu očekivali jer su pobijedili komunisti, odnosno pripadnici Hrvatske pučke seljačke stranke, poslijeizborna situacija bila je popraćena političkim terorom, od smjenjivanja ili suspendiranja izabranih zastupnika, čak do podizanja optužnica zbog toga što su novi zastupnici odbijali prisegu kralju Petru I. Karađorđeviću. U sljedećim skupštinskim izborima, a osobito 1923. i 1925., predizbornim i izbornim terorom, u kojem je bilo mrtvih i ranjenih, vladajuće su strukture pokušale izmijeniti rezultate. U tome nisu imale uspjeha jer je na području Hrvatske pobjednica bila Hrvatska republikanska seljačka stranka. Izborne makinacije režima došle su do izražaja i u skupštinskim te oblasnim izborima 1927.; ali, u to vrijeme ipak nije bilo mrtvih i ranjenih. Slično se ponovilo i 1931. Petosvibanjski izbori 1935. opet su provedeni u znaku makinacija i terora, ali i ovaj put pobjednica je u Hrvatskoj bila Hrvatska seljačka stranka. Izbornog terora bilo je i kasnije u skupštinskim (1938.) i općinskim (1940.) izborima, ali ne više u takvoj mjeri kako je to bivalo ranijih godina.⁸

4.

Represije režima pogadale su i sve opozicijske hrvatske stranke, od građanskih do Komunističke partije. Od početka Kraljevstva/Kraljevine SHS među prvima su bili progonjeni i držani u zatvoru bez istrage i suđenja pripadnici Hrvatske stranke prava; Progoni pravaša, ali i onih koje su vlasti smatrale pripadnicima te stranke, nastavljeni su i dalje, pa je tako 1921. u Zagrebu osuđeno na duge vremenske kazne strogoga zatvora, odnosno robije trinaest osoba na čelu s dr. Milanom Šufflayem.⁹

Progonjeno je također i vodstvo te članstvo Hrvatske pučke seljačke stranke, odnosno od 1920. Hrvatske republikanske seljačke stranke, na čelu sa Stjepanom Radićem. On

je čak izveden pred sud u ljeto 1920. i osuđen na dvije i pol godine državnih uzda te post i samicu na dan 1. prosinca za vrijeme trajanja kazne zato što se suprotstavljao načinu stvaranja Kraljevstva/Kraljevine SHS. Progoni vodstva i članstva Hrvatske republikanske seljačke stranke nastavljeni su i dalje, a osobito su bili žestoki u prvoj polovici 1925. godine, kad je vodstvo stranke, na čelu sa S. Radićem provelo više od pola godine u zatvoru, sve dok nije sklopljen dogovor s radikalima. Od daljnjih progona i nadzora stranku i vodstvo nije spasilo ni sudjelovanje u vlasti tijekom 1925. i 1926. godine.¹⁰

Od osnutka 1919. progonjeni su i čelnici te članstvo Socijalističke radničke partije Jugoslavije (komunista), odnosno od ljeta 1920. Komunističke partije Jugoslavije. Ta je stranka potkraj 1920. zabranjena, a zabranjene su i sve organizacije pod njezinim utjecajem; zabranjena je vladinim aktom, ali već od početka kolovoza 1921. Zakonom o zaštiti javne bezbednosti i poretka u državi vlasti su imale i zakonsko uporište za progon i osuđivanje komunista i pristaša stranke, koja je počela ilegalno djelovati. Komunisti su bili kažnjavani zbog širenja komunističke propagande i ilegalnih organizacija do pokretanja akcija - progona, zatvorima, fizičkim i psihičkim maltretiranjima i sudskim osudama na kraće i dulje vremenske kazne zatvora i robije; u to su vrijeme prigodom uhićenja ubijeni i neki pripadnici stranke. Zbog pokušaja atentata i izvršenih atentata pripadnici ilegalne Komunističke partije i Saveza komunističke omladine bili su osuđivani i na kazne smrti.¹¹ Uoči i nakon proglašenja kraljeve diktature 6. siječnja 1929. sve do kraljeve smrti potkraj 1934., odnosno do izbora 1935., nastupa nova faza u obračunu režima s hrvatskim političkim opozicionarima. To je vrijeme organiziranih političkih ubojstava, progona i suđenja opozicionarima svih vrsta i opcija. Počelo je ubojstvom narodnih zastupnika s liste Hrvatske seljačke stranke u državnoj skupštini u lipnju 1928. Ubijeni su dr. -uro Basariček i Pavle Radić. Od posljedica atentata umro je početkom kolovoza 1928. Stjepan Radić. Sljedećih godina ubijen je potpredsjednik stranke Josip Predavec; progonjeni su i kažnjavani članovi vodstva Hrvatske seljačke stranke - od predsjednika dr. V. Mačeka do dr. I. Pernara.¹² Ubijen je dr. Milan Šufflay, kojeg je policija držala ideologom pravaša.¹³ Ubijeni su i čelnici ilegalne Komunističke partije i Saveza komunističke omladine Jugoslavije; kažnjavani su nakon mučenja tijekom policijskih istraga brojni pripadnici ili pristaše tih organizacija. Stradali su i brojni pripadnici i pristaše Hrvatske stranke prava, odnosno ustaškog pokreta, koji je u to vrijeme proglasio načela svoje politike i djelovanja.¹⁴

5.

I na koncu, umjesto zaključka. U Kraljevstvu/Kraljevini SHS, odnosno Kraljevini Jugoslaviji od 1918. do 1941. razvijan je i dopunjavan sustav političkog terora. Bio je primijenjivan u cijeloj državi (naročito u Makedoniji, Kosovu, Bosni i Hercegovini), a osobito na području Hrvatske, gdje su opozicijske snage bile najizrazitije i najorganiziranije. Kažnjavani su svi opozicionari bez obzira na njihove ciljeve i planirane načine ostvarenja. Progonjeni su i kažnjavani i oni koji su se zalagali za načela legalnoga, parlamentarnog djelovanja, i oni koji su djelovali prema tim načelima, ali i oni koji su bili za revoluciju i protiv građanskih institucija vlasti kao što su bili komunisti, a također i oni koji su se nasiljem pokušavali suprotstaviti vladajućih strukturama kakvi su bili pravaši, odnosno pripadnici ustaškog pokreta.

Rezultati dosadašnjih istraživanja pokazuju da je politika, a ne samo bavljenje politikom, bila u toj državi opasna. Bila je opasna ne samo za vodstva hrvatskih opozicijskih političkih stranaka ili drugih udruženja, nego i za druge, za obične ljude koji su se sudarali s politikom u izvršavanju svakodnevnih poslova i obveza; pogađala je i muškarce i žene, svih dobi i socijalnog statusa. Politika u najširem smislu, što znači bavljenje iskazivanjem opozicijskih gledišta ili organiziranjem oporbenih akcija - protivljenje vladajućim obrascima političkog iskazivanja i djelovanja, određivala je sudbinu određenih istaknutih ličnosti, ali i običnih ljudi iz svih slojeva stanovništva. Politički je teror u tome imao izrazitu ulogu; silom se pokušavalo spriječiti svaku opozicijsku misao i djelatnost. No, i unatoč tomu represije svih vrsta zbog oporbene političke ili druge aktivnosti ili samo verbalnog izražavanja nezadovoljstva s odlukama vlasti, nisu postigle namjeravani cilj. Pokazalo se da se političkim terorom ne može zaustaviti niti spriječiti političko djelovanje ni pojedinaca ni stranaka, bez obzira na njihove opcije.

Zaključak

U članku se na temelju vlastitih objavljenih i neobjavljenih istraživanja te literature naznačuju glavne značajke sustava političkog terora u Hrvatskoj u naslovljenom razdoblju. Politički teror u Kraljevstvu/Kraljevini SHS, odnosno Kraljevini Jugoslaviji bio je lice, a u pojedinim razdobljima (osobito na početku države: 1918.-1925. i u vrijeme kraljeve šestosiječanjske diktature: 1929.-1934.) i naličje političkih odnosa i života. Bio je sustavno razvijan u cijeloj državi, a na području Hrvatske, gdje je opozicija uspostavljenom karadorđevićevskom državnom ustroju bila najizrazitija i najorganiziranija, bio je svakodnevna pojava. Zbog izražavanja nezadovoljstva i opozicijske djelatnosti bili su kažnjavani - od pritvora i zatvora bez argumenata, suđenja bez dokaza, do ubojstva - ne samo vodstva nego i članstvo opozicijskih hrvatskih stranaka, ali i pristalice tih stranaka. Kažnjavani su zbog neposluha ili izražavanja nezadovoljstva i drugi stanovnici te države, a osobito seljaštvo. No, i usprkos toga vlasti nisu mogle ugušiti opozicijsku djelatnost.

Bilješke

¹ I u Istri, dijelu Kvarnerskih otoka i gradu Rijeci koji su nakon Prvoga svjetskog rata međunarodnim ugovorima i dogovorima pripali Kraljevini Italiji, tijekom razdoblja između dvaju svjetskih ratova, vladalo se uz primjenu političkog terora, i prije, a osobito nakon dolaska fašista na vlast (1922.). Ta problematika još uvijek nije dovoljno istražena, iako postojeća literatura obrađuje neke aspekte te vladavine. Npr. Povijest Rijeke, Rijeka, 1988. gdje je navedena i brojna druga lit. Usp. Elio Apih, *Italia, fascismo e antifascismo nella Venezia Giulia*, Bari 1966.; Lavo Čermelj, *Slovneci in Hrvatje pod Italijo med obema vojnama*, Ljubljana 1965. i na talijanskom, Trst, 1974., Božo Milanović, *Moje uspomene (1900.-1976.)*, Pazin, 1976.; Talijanska uprava na hrvatskom prostoru i egzodus Hrvata (1918.-1943.), zbornik radova, Zagreb, 2001. Ovdje ću se zadržati samo na prikazu sustava političkog terora u onim dijelovima Hrvatske koji su tijekom naslovljenog razdoblja pripadali karadorđevićevskoj državi - Kraljevstvu/Kraljevini SHS, odnosno Kraljevini Jugoslaviji.

² Više o tome: Josip Horvat, *Politička povijest Hrvatske*, II, Zagreb, 1938. i 1989.; Rudolf Horvat, *Hrvatska na mučilištu*, Zagreb, 1942. i 1992.; B. Janjatović, *Politički teror u Hrvatskoj 1918.-1935.*, Zagreb, 2002.

³ Bile su to: Srijemska (Vukovar), Osječka (Osijek, Zagrebačka (Zagreb), Primorsko-krajiška (Karlovac), Dubrovačka (Dubrovnik) i Splitska (Split) oblast. Po toj je podjeli Međimurje, u kojem je pretežito živjelo hrvatsko stanovništvo priključeno je Mariborskoj oblasti, područje Boke kotorske pripojeno je Zetskoj oblasti, tj. Crnoj Gori, a splitskom je kotaru priključen otok Krk, dok je Kastav bio uključen u Ljubljansku oblast. Više o tome: J. Horvat, *Politička povijest Hrvatske* 2, na v. mj.; R. Horvat, *Hrvatska na mučilištu*, na v. mj.; B. Janjatović, *Karadorđevićevska centralizacija i položaj Hrvatske u Kraljevstvu/Kraljevini SHS, Časopis za suvremenu povijest*, 1. /1995., 55.-76.; Ljubo Boban, *Hrvatske granice od 1918. do 1991.*, Zagreb, 1992., 24.

⁴ Više o tome: Lj. Boban, *Sporazum Cvetković-Maček*, Beograd, 1963.; isti, *Hrvatske granice*, n. dj.

⁵ R. Horvat, *Hrvatska*, na i. mj.; usp. i Rudolf Bićanić, *Ekonomska podloga hrvatskog pitanja*, Zagreb, 1995.; Dušan Bilandžić, *Hrvatska moderna povijest*, Zagreb, 1999., na v. mj.

⁶ To pitanje u literaturi nije detaljnije obrađeno. Usp. R. Horvat, *Hrvatska*, na i. mj.; D. Bilandžić, *Hrvatska*, na v. mj.; B. Janjatović, *Politički teror*, na v. mj.

⁷ B. Janjatović, *Izveštaj bana Matka Laginje o pobuni seljaka u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*, *Časopis za suvremenu povijest*, 1./1992., 257-293.; ista, *Represija spram hrvatskih seljaka 1918.-1922.*, na i. mj. 1./1993., 25.-43.; ista, *Politički*, na i. mj. gdje je navedena i druga literatura.

⁸ Usp. J. Horvat, *Politička*, na v. mj.; R. Horvat, *Hrvatska*, na v. mj.; B. Janjatović, *Izborni teror u Hrvatskoj 1923.-1927.*, *Časopis za suvremenu povijest*, 1.-2./1996., 45.-71.; ista, *Skupštinski izbori i izborni teror na području Kvarnerskog primorja i Gorskog kotara 1920.-1927.*, *Vjesnik državnog arhiva Rijeka*, XXXIX./1997., 427.-471.; ista, *Politički*, na v. mj.

⁹ *Progoni triju političkih grupacija u Hrvatskoj (1918.-1921.)*, *Historijski zbornik*, XLV./1992., 89.-104.

¹⁰ Više o tome u: B. Janjatović, *Politički*, 139.-154. i 222.-224., gdje je navedena i druga lit.

¹¹ Isto, na v. mj. i *Komunistički pokret i socijalistička revolucija u Hrvatskoj*, Zagreb, 1969., na v. mj.

¹² B. Janjatović, *Hrvatska 1928.-1934.: vrijeme organiziranih političkih ubojstava*, *Povijesni prilozi*, 13./1994., 219.-244.

¹³ B. Janjatović-P. Strčić, *O ubojstvu dr. Milana Šufflaya*, *Historijski zbornik*, XLVIII./1993., 89.-107.

¹⁴ B. Janjatović, *Politički*, na v. mj.